

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مآثر دیاب سنگلاخ

(فرہنگ فلسفی بہ ترکی سنگلاخ)

تحقیق و تألیف: علی بدلی - ماسٹر - بٹارپور

حواشی و تعلیقات: حسن اومر و علی

نشر دنیازچین

تبریز - ۱۳۹۳

سرشناسه	: بدلی، علی، ۱۳۶۰-
عنوان و نام پدیدآور	: واژه‌یاب سنگلاخ (فرهنگ فارسی به ترکی سنگلاخ) / تحقیق و تألیف علی بدلی، صمد جبارپور؛ حواشی و تعلیقات حسن اوموداوغلو.
مشخصات نشر	: تبریز، انتشارات دنیزچین، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	: ۱۶۰ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۶۹۷۳-۱۲-۸
وصلیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: واژه‌نامه.
موضوع	: فارسی - - واژه‌نامه‌ها - - ترکی آذربایجانی.
موضوع	: استرابادی، محمد مهدی بن محمد نصیر، - ۱۱۸۰ ق. - سنگلاخ
شماره افزود	: جبارپور، صمد، ۱۳۶۳-
شماره افزود	: عبداللہی جہانی، حسن، ۱۳۴۸-
رده بندی بکره	: ۱۳۹۳ و ۴/ب/ ۳۱۳ PL
رده بندی دی	: فا ۴۹۴/۳۶۱۳
شماره کتابخانه	: ۳۵۷۶۱

نام کتاب	◆ واژه‌یاب سنگلاخ (فرهنگ فارسی به ترکی سنگلاخ)
تحقیق و تألیف	◆ علی بدلی - صمد جبارپور
حواشی و تعلیقات	◆ حسن عبداللہی جہانی - اوموداوغلو
نوبت چاپ	◆ اول - تبریز - ۹۳
قطع	◆ رقی - ۱۶۰ ص
تنظیم و صفحه‌بندی	◆ آیشین کامپیوتر
لینوگرافی	◆ رنگین
صحافی	◆ امیر
تیراژ	◆ ۵۰۰ جلد
شابک	◆ ۹۷۸-۶۰۰-۶۹۷۳-۱۲-۸
قیمت	◆ ۱۰۰۰۰ تومان
پست الکترونیکی	◆ danizchin@gmail.com

تبریز، خیابان ولیعصر جنوبی، خیابان ۲۰ متری سعدی، ۶ متری آخر پ ۱۱۱. تلفن: ۲۳۳۱-۲۳۳۱-۴۱-۹۳۵۹۴۸۶۸۸

مرکز پخش: تبریز، خیابان شریعتی شمالی، نوسیده به سینما ۲۹ بهمن. تلفن: ۳۵۵۳۲۷۵۹-۴۱

فرهنگی که از نوشته‌های بسیار ارزشمند میرزا مهدی‌خان استرآبادی می‌توان به این بخش شواهد وی در حدود سال ۱۱۰۰ هجری در استرآباد دیده به چشم گشت. مهدی‌خان استرآبادی به عنوان یکی از رجل سیاسی و درباری نادرشاه پسر و قایم نگاری، تاریخ‌نگاری و تهیه متن فرمان‌های نادرشاه توسط وی انجام می‌شد و در برهه‌ای از آن به عنوان وزیر نادر شاه یاد شده است.

پس از "دیوان‌الغات‌الترک" محمود کسفری، این کتاب (سنگلاخ) یکی از بهترین و ارزشمندترین فرهنگ‌های زبان و ادب فارسی محسوب می‌شود. از ویژگی‌های این فرهنگ دو زبانه (ترکی-فارسی) بودن آن است. این لغت‌نامه؛ فرهنگی است که استرآبادی در خصوص فهم آسان اصطلاحات دشوار آثار امیرعلیشیر نوائی آن را نوشته است. استرآبادی خود، سبب پیدایش کتاب را به سنگلاخ «صلابت الفاظ و صعوبت لغات» آن یاد کرده است. همچنین صرف‌نظر از شرح لغات؛ گرامر زبان ترکی را نیز به همراه دارد. میرزا مهدی‌خان این لغت‌نامه را در بین سالهای ۱۱۷۲-۱۱۷۳ هجری تألیف و به اتمام رسانده است. علاوه بر این اثر ارزشمند آثار گرانقدری همچون، دره‌ی نادره، مبانی‌اللغه، منشآت، جهانگشای نادری نیز از آثار گرانبهای وی محسوب می‌شوند.

کتاب سنگلاخ دارای سه قسمت مبانی‌اللغه (در شرح قواعد دستوری ترکی) و متن فرهنگ ترکی به فارسی و تذییل (دارای لغات فارسی و عربی رایج در ترکی) می‌باشد. «سرگرهارد کلاوزن» خاورشناس انگلیسی در سال ۱۹۶۵ یکی از نسخه‌های خطی آن را که در کتابخانه‌ی «بریتیش میوزیوم» نگهداری می‌شود را بصورت فتوکپی در بیش از یک‌هزار و دویست صفحه تکثیر کرده است.

علیرغم برخی ضعف‌های موجود، پژوهشگر برجسته‌ی آذربایجانی، استاد دکتر خجسته‌ای با تحمل سختی‌های فراوان و پس از هفت سال زحمت به ویرایش این اثر بی‌همتا پرداخته و این کتاب را به دست فرهنگ دوستان و زبان‌شناسان عرضه کرده است. استاد در بخش آخر مقدمه ویرایش این کتاب از ویرایشی که در این مجموعه استقبال کرده است، باشد این که ویرایش با رافع برخی کمبودهای قبلی و افزودن برخی اطلاعات جانبی بیشتر، گامی مثبت در راستای احیای این مجموعه ارزشمند برداشته باشد.

دکتر ذبیح‌الله صمدی‌مسعودی استاد: «کتاب برای آگاهی از زبان ترکی به همان میزان ارزش دارد که برای مخاطع برای زبان فارسی». این کتاب همانگونه که میرزا مهدی‌خان در آغاز کتاب تصریح نموده، به واسطه‌ی صعوبت کلام آن را سنگلاخ به معنای جای سختی نامیده است. این کتاب علاوه بر اهمیت بسیار آن در مقوله‌ی زبان‌شناسی ترکی در سطح خود بسیار ارزشمند است، دایره‌المعارفی از علوم مختلف نیز می‌باشد و اگر لغات ترکی علاوه بر معنای فارسی، معنای عربی، هندی، عثمانی و یونانی را دربرگیرد.

مهدی‌خان استرآبادی در مورد قواعد زبان ترکی چنین سخن می‌راند: «...و به هیچ وجه اذعان و تصدیق نه‌والحق ضوابط و قواعدی که در لغت ترک معین و مقرر است نه در لغت فارس هست و نه در لسان عربی و تمام صیغ آن موافقت با ضابطه‌ی علم ادب، از آنجا که دانستن آنها بر طایبان لازم بود، آن ضوابط و قواعد را در ضمن یک توصیف و شش مبنا مرقوم و به شواهد و حجج مبرهن و معلوم ساخته آنرا به "مبانی‌اللغه" موسوم نمود...»

نسخه‌ی اصلی سنگلاخ مشتمل بر سه بخش است. بخش اول "مبانی اللغة" می‌باشد و استرآبادی در آن به تشریح قواعد و دستور زبان ترکی پرداخته است. بخش دوم آن لغات و ترکیبات موجود در زبان ترکی است و بخش سوم آن شامل اصطلاحات و لغات فارسی و عربی است. آنچه در این کتاب بر آن تأکید شده است، بخش دوم آن یعنی؛ لغات و اصطلاحات موجود در زبان ترکی است.

این مجموعه به دلایلی در نوع لغت‌نامه‌ای بسیار ارزشمند است: اولاً علاوه بر اینکه معانی فارسی کلیشه کلمات ترکی در آن ذکر شده است، معادله عربی هندی و گاه‌ها یونانی آن نیز آورده شده است. دوماً؛ مجموعه‌ای است که پس از حیث شناخت و داشتن اطلاعات وسیعی از تاریخ اقوام و ملل و تمدن‌ها، بین رایج در آنها. سوماً؛ از حیث شناخت اتیاهای اسامی امکان‌های جغرافیایی، شهرها، رودها و ... مجموعه‌ای ارزشمند است. چهارماً، منبع بی‌نظیری است در خصوص کسب اطلاعات در شاخه‌های مختلف علوم همچون؛ ستاره‌شناسی، طبیعت، گیاهان و رویدنی‌ها، اسامی حیوانات و انواع آنها، انواع خوراک و نوشیدنی‌ها. پنجماً؛ اطلاعات ارزشمندی که در خصوص زبان ترکی در آن خود دارد.

... و آثار زبان فارسی کتاب حاضر:

این کتاب توسط دو محققین جوان؛ علی بدلی و صمد جبارپور تألیف و تدوین گردیده است. نگارش آن و محقق تبریزی «حسن اوموداوغلو» در راستای تشریح و بهر هر چه بهتر برخی واژگان و اصطلاحات، توضیحات ارزشمندی را به صورت موردی و واژه‌اشی به مجموعه اضافه کرده است. چون اغلب لغات اصیل ترکی بکار رفته در سنگلاخ، ابر فارسی ندارند^۱، مؤلفین سعی کرده‌اند که از لغات مرکب و گاهاً بی‌معنی مانند استمداد گیرند. با توجه به این مهم که نسخه‌ی اصلی سنگلاخ ترکی به فارسی است و نیز با در نظر گرفتن این نکته که دامنه‌ی لغات و افعال موجود در زبان ترکی بسیار وسیع‌تر از زبان فارسی است و گاهاً مشاهده می‌شود که معادل مناسبی برای آنها در زبان فارسی وجود ندارد، در این مجموعه با بهره‌گیری از فارسی به ترکی با حل این معضل که بالطبع، آن دسته از واژگان که معادل مناسب دارند، بکار برده شده است چنانکه ذکر گردید، نبود کلمات فارسی وسیع و گاه در مقابل کلمات ترکی باعث گردیده برای نشان دادن معادل‌های فارسی، افعال

۱- تقریباً از هر صد لغت اصیل ترکی ۲۵ لغت می‌توان یافت که معادل فارسی دارند. لازم به ذکر است که بعضی از نیمه‌ی از این لغات هم که فارسی محسوب می‌شوند اغلب از زبان آرامی، سریانی، سنسکریت، آکدی، و... اخذ گردیده‌اند. از این رو است که مرحوم بهار می‌گویند: «متن فارسی که در قرن چهارم و نیمه‌ی اول قرن پنجم صدی پنج لغت تازی (عربی) بیش نداشت در نیمه‌ی ثانی قرن پنجم از صدی پنجاه نیز تجاوز کرد و در قرن شش و هفتم تا صدی هشتم رسید» (سبک‌شناسی، ملک‌الشعراء بهار، جلد اول، ص ۲۷۴). تهران (۱۳۲۱) همچنین مرحوم بهار در دیوان خویش و در مثنوی چهار خطابه (خطابه‌ی دوم) چنین می‌فرمایند: گرچه عرب زد چو حرامی به مال داد یکی دین گرامی به مال..... نصف زبان را عرب از بین برد/ نیم دگر لهجه به ترکان سپرد... (دیوان ملک‌الشعراء بهار، ص ۸۰۲، نشر نگاه، ۱۳۸۸).

مرتب لغات و حتی ساختارهای جمله مانند بکار گرفته شوند. از اینرو مجموعه‌ی حاضر، تنها یک سوّم (تقریباً) از واژگان موجود در نسخه‌ی اصلی این کتاب (سنگلاخ) به شمار می‌رود. برگردان فارسی به ترکی این اثر گامی مثبت است در خصوص دسترسی آسان به بسیاری از واژگان ترکی‌ای که در گذر زمان و بنا به دلایل مختلف که بحث و بررسی آن از مجال این نوشته خارج است، کاربرد خود را از دست داده و یا دچار تغییرات اساسی زبان‌شناختی شده‌اند، کاربرد دارد.

دلیل عدم استعمال و متروک شدن بسیاری از این واژگان اصیل ترکی؛ امروزه نبود آثیم که در اغلب متون ادبی و علمی ترکی یا از واژگان غیر ترکی به جایگزینی دیگر از جمله زبان فارسی و عربی استفاده می‌شود، و یا حتی نبود ترکی‌بانی همچون ترکیه که نقشی پیشرو در احیاء و حفظ زبان ترکی سرزمین‌ها مشاهده می‌شود که بدون کنکاش و تحقیق در کتب و متون قدیمی از جمله مجموعه‌ی ارزشمند سنگلاخ، به واژه‌سازی و معادل‌سازی‌هایی دست می‌زنند که نه تنها در غنای زبانی ترکی موجود است، بلکه گاه‌ها این لغات محلی و بومی فرهنگی و فرهنگی‌زبان‌شناسی نیز هست.

پاسداری و حفاظت از زبان مادری به عنوان یکی از مهمترین مولفه‌های هویت جمعی و فرهنگی هر ملّتی، اصلی و بنیادین آن کشور تأکید پذیر در عصر تبادل اطلاعات و تداخل فرهنگ، در عصر جهانی شدن به شمار می‌رود. این رویکرد هرگز به عدم استفاده و استعمال واژگان دخیل زبان‌های دیگر و یا حذف بی‌مورد و بی‌قاعده آنها نیست. مباحثی که امروزه بین زبان‌شناسان و حتی زبان‌دوستان آذربایجانی پیرامون استفاده و یا عدم استفاده از واژگان ترکی مورد استعمال در ترکی استانبولی نیز از این منظر قابل تأمل و ملاحظه به نظر می‌رسد. حداقل یکی از علل این نوع نیاز، عدم آشنایی و استفاده از متون و کتب قدیمی است که می‌تواند نقشی راه‌گشا در حلّ برخی موانع و نیازهای زبان‌شناختی داشته باشد.

همچنین برخی از واژگان در گذر زمان و بنا به دلایلی از معانی قدیمی خود فاصله گرفته‌اند و امروزه شاید معنایی متفاوت دارند و گاه‌ا در کاربردهای روزمره و ادبی آن شاهد اشتباهات فاحشی هستیم. آشنایی با این متون در حذف ابهامات و آشنایی صحیح در خصوص اتیمولوژی واژگان کمک شایانی خواهد کرد که از این حیث نیز مجموعه حاضر جایگاهی ارزشمند دارد.

درمزم به ذکر است که مؤلفین در ذکر لغات فارسی بعضاً مترادف‌های ساده‌ای از آن‌ها به صورت جداگانه و لغت مستقلاً آورده است که این لغت در نسخ اصل سنگلاخ موجود نیست و این به آن دلیل است که بعضی از لغات فارسی در کنار سنگلاخ امروزه در زبان عام فارسی کارایی خود را از دست داده و بعضاً مترادف پیدا کرده‌اند.

تبریز - هادی مرتضی